

PÓKAINÉ.

A mult század második felének magyar költői sikerei között kevés vetekedhetett a *Pókainé* elképzelhetetlenül nagy hatásával. Gyulai Pál e költeménye kevéssel megjelenése után a legnépszerűbb magyar költemények közé emelkedett. Legelőbb a költészet iránt legfogékonyabb lelkeket hódította meg: az ifjú lelkeket. A magyar iskolai önképző körök legdivatosabb szavalmány-darabja lett, fiúk, lányok ezen próbálták ki szavaló és előadókészségüket és minden fordulata, minden szava mélyen bevésődött a magyar ifjúság lelkébe. Szinte egészen Arany János balladáinak feltűnéséig, sőt később is ezekkel párhuzamosan szakadatlanul szavalták fiatal kezdők és érett művészek az anya történetét, akinek két fiát Báthory István erdélyi fejedelem a Békési Gáspár-féle lázadásban való bűnrészesség miatt halálraítélte. A fiaiért könnyörgő anyának szavára a lelketlen Báthory az egyik fiúnak megkegyelmezett, de úgy, hogy maga az anya jelölje ki, melyik fia nyerje el a kegyelmet s melyik haljon meg. A „kegyetlen kegyelem” megrázó történetét erdélyi ember írta, Erdélyben s Erdély hősi történelméből merítette szomorú és érdekes tárgyát.

Gyulai Pál *Pókainé* című balladáját Gernyeszegen írta a Telekiek ősi barokk kastélyában. A Maros partján emelkedő ódon kastély kettős szárnyával, nemesvonalú homlokával és tekintélyes kupolájával merészen emelkedett az egész vidék fölé. Papp Ferencnek Gyulai Pálról szóló alapvető monográfiájában olvassuk (I. kötet, 218. lap): „A széles völgyet, melyen a fűzfabokrok közül itt is, ott is megcsillant a Maros tükre, erdős hegyek szegélyezték, a szemhatár szélén pedig havasok rajzolódtak le, melyeket kékre festett a távol köde”. Gyulai Pál gróf Teleki Domokos házában titkár volt, felolvasó és a széplelkű kis grófnők, Zsófia és Jozefin, nevelője. Ott, a történelmet lehellő vidék hangulatában írta 1851-ben Gyulai Pál a *Pókainét*, de a hangulatot kiegészítette józan lelke megfelelő történelmi tanulmányokkal is.

Már 1838-ban megakadhatott a költő szeme egy régi magyar folyóiratnak, a *Nemzeti Társalkodónak* egy kis ismeretterjesztő történelmi jegyzetén. E folyóirat 1838. évi első

kötetében egy Erdővidéky Á. nevű író megírta Pókai János és Pókai Péter szomorú históriáját. Ők „is azon szerencsétlenek közé tartozának”, akiket Báthory elfogatott s halálraítél. Báthory az egyiknek megkegyelmez, „s'amidőn az anya — mondja tovább a régi cikk — egyiket saját ölelő karjai közé juttatná, másikat hohér öldöklő kezeibe maga ne tartsítsa: rokonit és barátit kéré meg annak elhatározására: mellyik fia legyen részese a' fejedelmi kegyelemnek, mellyik áldozatja a' halálnak. Azok teljesítették kérését és — Péter, az ifjabb életben maradván, testvérbátyjának, Jánosnak fejeleütték.”

Magá a költemény először 1852-ben jelent meg a *Buda-pesti Visszhang* című folyóirat első évfolyamában a 383. lapon. Itt még nem a véglegesen kialakított költeménnyel találkozunk. Gyulai Pál nemcsak nagy költő, hanem nagy kritikus is volt. Kritikai ereje önmagával szemben is a töle megszokott eréllyel érvényesült. Költeményeit s a *Pókainét* is egyre csiszolgatta, javítgatta, míg odaemelte, ahol már ő is meg volt velük elégedve. Tudjuk, hogy a *Pókainé* így kezdődik véglegesen kialakult formájában: „Emelkedik a nap már a hegyek fölé.” Ebben az első formájában még így hangzott: „Piroslik a hajnal immár kelet felé.” S itt még több ilyen, a véglegestől eltérő s bizvást mondhatjuk: a véglegesenél gyengébb sort találunk.

De a fentemlített kis cikken kívül kétségtelenül hatott Gyulai tárgyválasztására *Szigligeti Ede* feldolgozása is, ki *Pókaiak* címmel négyfelvonásos szomorújátékot írt, amelyet 1838. szeptember 19-én adtak elő Pesten. Elég szép sikere volt a darabnak, tízszer adták, ami abban az időben még sikernek számított. (L. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*, I. 506. l.).

Szigligeti feldolgozása „inkább szentimentális dráma, mint megrendítő tragédia”. E szerint a Pókaiak voltaképen az Unio előharcosai vagy ahogy akkor mondták, céljuk a „magyaregység”. A dráma háttére Báthory István és Békési Gáspár küzdelme. Pókai Pétert itt, midőn a kettejük között való választásról van szó, nem az tartja vissza, hogy menyasszonya van, hanem életének nagy célja a „magyaregység”. Bátyja kijátsza őt, s úgy megy a vérpadra s közben menyasszonya ott előtte a börtönben megmérgezi magát. Ez egyébként gyenge drámai műnek nemes vonása az anyaságszeretet. Pókainé hazáját s gyermekét egyaránt szereti. Passzív alak a darabban, de ő s az önfeláldozó Jolán, a Péter menyasszonya, az örök nőiség szép példái. Gyulai Pál forrásai között Szigligetit meg sem említi. Valószínűleg az ihlet perceiben megfélekedezett e darabról, amelyet föltétlenül ismert vagy az előadásból, vagy olvasta nyomtatásban, hiszen ez

meg is jelent akkoriban. A tragédia egyes jeleneteiben szinte a ballada részleteinek szavalását halljuk. Néhol a ballada egyes fordulatait is halljuk szószerint. A két fiú versengése a halálért egészen azonos a Gyulai-féle jelenettel. János mondja Péternek: „*Neked másért is kell élned... Rád szerető mátká vár...*” Pókainé a harmadik felvonásban (ötödik jelenet) azt mondja: „Így kell látnom bajnok fíjaimat, porig alázva, tömlőcben, mint gonosztevőket?” A fejedelem rettenetes ítélete is csaknem azonos szavakkal van kifejezve a drámában. Mikor Péter a vérpadra lép, azt mondja: „Élj örökre boldogul! — Ne felejtsetd anyánkat!” A dráma második felvonásának ötödik jelenetében még ez a kifejezés is előfordul: „Isten büntető karja”, itt Báthory mondja Pókai Péternek, Gyulainál Pókainé Báthorynak. Báthoryt hívei körbűen itt is, mint Gyulainál, Nagyságos Fejedelemnek titulálják (pl. 2. felv. 3. jelenet).

Szigligeti 1846-ban újra elővette a témát s művét verses drámává dolgozta át. Ennek kéziratát Nemzeti Múzeumunk levéltára őrzi. Hogy ezt Gyulai ismerte-e, azt megállapítani nem tudtam. Mindenesetre itt Szigligeti tovább ment egy lépéssel és igyekezett az embertelen ítéletnek lélektani magyarázatát adni. Ugyane törekvés szülte azt az újabb feldolgozást, amelyről alább szólunk. (V.ö. Dézsi Lajos: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom* 145. és 148. lap.)

Gyulai Pál összes költeményeihez írott jegyzeteinek egyikében megnevezi és szószerint közli azt a forrást, amelynek alapján költeményét megírta. E forrás Budai Ferenc *Polgári Lexikona*. Nem is kételkedhetünk e vallomás abszolút őszinteségében. A költő lelkében régen élt a téma, talán már el is felejtette, mikor, mely helyeken találkozott vele s ott a gerneszegi kastély dús könyvtártermében kerülhetett kezébe a Lexikon, amelyben olvasgatva, érdekesnél érdekesebb történelmi epizódok között újra felötlött előtte a Pókaiak szomorúan érdekes története. Ez a Lexikon amolyan a közönség számára írott történelmi adattár, a személyiségek nevének ábécé-rendjében összeállítva. Nagyon népszerű, kapós könyv volt a mult század első felében. 1804-ben jelent meg első kiadása. Ebben a lexikonban Pókai János és Péter címszó alatt a történet így van elmondva: „Talán Jakab fiai (aki 1566-ban Szapolyai János Zsigmondot elkísérte Zimonyba Szulejmanhoz) Békési Gáspárral együtt hadakoztak 1575. ezt. Báthory István erdélyi vajda ellen, aki a sz. páli kastélynál való ütközetben őket mindkettőjüket elfogta és a Kolosvári diétán halálra ítélte. Mindazáltal az ő édesanyjoknak sok kéréseire annyira vette magát Báthory, hogy annak szabaddá hagyta, hogy két fia közül valamelyiket válassza ki, aki életben maradjon. A kesergő anya, aki mindenikhez egy-

forma indulattal vonzódott, hogy ne láttasson egyiket is a hóhér keze alá adni, a választást barátira bízta, kiknek ítélete szerént János ment a vesztőhelyre, Péter pedig meg-szabadult."

Gyulaiit a *Pókainé* megírása alkalmával nemcsak művészi cél vezette. E kor romantikus és helyzeti szellemének középponti gondolata a szabadság dicsőítése s a zsarnokság ostromozása. *Októberben*, továbbá *Székely támad, székely bánja* című költeményei e korszellem nyilvánulásának tünetei. A szabadságharc leveretését közvetlenül követő súlyos idők a költők lelkében kifejlesztették a haza szabadságáért való hevülés álarcos kultuszát és Gyulai is, midőn Báthory Pókainé előtt fiait mint lázadókat aposztrofálja, Pókainéval azt mondatja: „Fiaim a székely szabadságért küzdtek, Vitéz fiaimnak bocsáss, kegyelmezz meg.” Gyulai maga is érezte, hogy költeményén a magyar hazafiság érzését a cenzor észreveheti s egy barátjához intézett levelében kifejezést is adott annak a gyanújának, hogy a cenzura tán engedélyezni sem fogja.

Nem úgy történt. A költemény megjelent s a Pókainé szívének gyötrelmei átnyilalltak évtizedeken keresztül a magyar anyák szívéen. S ez nemcsak azért volt így, mert az eset oly megkapó, oly eredeti, hanem azért is, mert itt nem valamely költői képzelőerő eredeti kigondolásáról, költői alkotásáról van szó, hanem *történelmi valóság*ról.

A lugosi vicebán fia, Békés Gáspár, nem elégedett meg Fogarassal, hanem fellépett a Báthoryak ellen. „Miatán egy darabig Fogarasban „rezgelődött”, kiment Miksához s 1573-ban, mikor már Báthory István megszilárdult Erdélyben, magyar urakkal fegyveresen tört be.” Az esetet a legilletéke-sebb formában tovább így olvashatjuk Szekfű Gyula össze-foglalásában a *Hóman—Szekfű-féle magyar történet* negyedik kötetében: „A kerellő-szentpáli csata a Báthory-dinasztia mellett döntött, utána a csata színhelyén Báthory hat urat felakasztatott, a többit az országgyűléssel íteltette el, mely készségesen engedelmeskedett. Egészbevéve kilenc fővétel, *harmincnégy* akasztás, harmincnégy orr-, fülcsonkítás követte Békés merényét, az ország nagy családjainak tagjai, Kendyek, Radákok, Kemények, Aporok, Apaffyak íteltettek fej- és jóságvesztésre.” Érdekes itt megemlítenünk, hogy Békés Gáspár seregében ott volt a költő Balassi Bálint is, aki Békéssel indult el Nagymagyarország helyreállítására, Erdély visszacsatolására. Balassi ekkor Báthory fogságába került.

Gyulai Pál történeti hűségére jellemző, hogy még a számszerű adatot is felvette költeményében. Mikor döntését közli Pókainéval Báthory s Pókainé újra könyörgésre fogja a dolgot,

Nem felel Báthory, ingerülve kél fel,
Inti Pókainét s kimutat kezével,
Bitófák állanak sűrűn ott a téren,
Székelyek függének rajtuk *harmincnyegen*.

Ekkora hűség mellett most már kötelességünk volt végigvizsgálni a régi írásokat s a feltétlenül hiteles tények mellett megvizsgálni a személyazonosság problémáját is. Az a kérdés, az elítéltek között voltak-e valóban Pókaiak is. A történettudományt ez nem érdekli. Békés Gáspár életrírásában, amely a kitűnő Szadeczky Lajos tollából származik, nyoma sincs annak, hogy a szomorú áldozatok között Pókaiak is lettek volna. A hazafias önfeláldozás tömegeiben elvesz az egyének érdeke s a múlt századok csak az áldozatok számát hagyják meg az utókor tanulságára és tiszteletére. A költő azonban az áldozatok tömegsírjából kiemeli a halálért versengő testvérek emlékét és izgalmasan érdekes volt felkutatni azt, hogy *valóban voltak Pókaiak* e történet áldozatai között.

Fennmaradt az 1575-iki évről a híres *Székely Krónika*, amelyet 1880-ban adott ki a *Századokban* a jeles történétíró Barabás Samu. Ebben a Székely Krónikában olvashatjuk, az 1575-iki évről: „Ez esztendőben lön az Békés hada. Hivatta Bátori István vajda az székelyeket szent Péter napjára Tordára gyűlésben, nem mentenek. Azonban izeni, hogy hadakozóképpen menjenek és az csikiak az idő közben feltámadának, az héten a község az hírt hallván, hogy Békés Gáspár hozza római császártól az régi szabadságot, kit azelőtt elvesztettek volt. Ugyanakkor András Péter elégette az hámort Csikban és az sóaknát is, hogy az csiki község feltámadott vala és az gyergyói lufejek is; valának vele több nemes népek is: Antal Pál, Antal Balázs is, Simon János, Fejér Pál, Szentimrehi János György sok lufejekkel egyetemben. András Péter mellé az székelyeket öhozzá hódoltatta, de az harc után sokat ezekben felakasztának; azkik megmaradának porrá törék; ugyanakkor számkiveték András Pétert, Salamon Tamást, Fejér Pált, Antal Balást, Antal Pált, János Györgyöt felakaszták, Szent Margit asszony napban. Ugyanakkor az marosiak is feltámadtak vala és főszemélyek ezek veszének, kiket megölete Bátori István Kolozsvaratt Szent Jakab napján: Csáni Miklós, *Pókai György*, az *Vajai Pókai János*, Bogáti Gáspár, Csanádi János deák, Bartsiai Miklós, Ósi Miklós, Kabós Farkas, Szamosfalván Bartakovits Jánost az unyon istállójának gerendájára akasztották fel.” Íme némi kis változással ugyan, de a történelmi igazság hitelességét kapta a Pókai fiúk története. A két Pókai talán nem is egy családból származott, de a hagyomány költői ereje hozta őket össze testvérekké, azonegy anya szenvedő fiaivá. Végső

eredményben tehát nem a költői képzelet agyalta ki lényegében, hanem az élet, e fájó és örök meglepetésekkel szolgáló élet szerkesztette össze a fiaiért könyörgő anya s a halálért versenyző fiúk történetét.

Nem csoda, hogy Gyulai költeménye után is továbbélt ez a rendkívüli lehetőségeket nyújtó költői tárgy. Báthory szörnyű ítélete már a múlt század végén nem volt egészen természetesnek feltűntethető, annak motiválására új költők új fordulatokat kerestek. A különféle külföldi analógiák és magyar feldolgozások közül (volt ilyen jónéhány) ezúttal csak egyet említünk meg. A nyolcvanas években *Roboz Ágnes* címmel Kiss József már erősen Arany János balladáinak módján újra feldolgozta a témát. Az esetet somlyói Báthory István korából áttette somlyói Báthory Zsigmond korába, aki a szentpáli csata után húsz évvel, 1595-ben szintén leverte egy lázadást s ellenfelei nagy csoportját szintén kivégeztette. Báthory Zsigmond, Istvánnal szemben, arról volt nevezetes, hogy úgynevezett nagy „nőbarát” volt. Kiss József a fejedelem kegyetlenségét úgy igyekszik motiválni, hogy Pókainé, aki még szép asszony, megtetszik Báthory Zsigmondnak, de az anya visszautasítja a fejedelem udvarlását. A hiúságában sértett fejedelem azután így mondja ki az ítéletet: „Válogatós asszony, válasszad ki magad” — azt t. i., hogy a kettő közül melyik fiú haljon meg. Roboz Ágnes beleőrül a fájdalomba. Íme ez a két új motívum az új feldolgozásban: az erotikum s a lelkiösszeomlás mutatja a múlt század közepe és vége irodalmi életének mély különbségét. Pókainé nőisége eltörpül anyasága mellett, nem a lelke, hanem a szíve szakad meg mérhetetlen fájdalomában.

Ez a kísérlet, Gyulai remek alkotásának modernizált mása, közvetve a Pókainé dicsőségét hirdeti. 1851-ben, midőn Gyulai költeményét megírta, még a ballada a régi típusban élt: a pathetikus hangú, részletező, némileg szavaló formában, ahogy azt Kölcsey Ferenc és Garay János művelték. Arany János korszakalkotó balladaköltészete csak ezután virult ki, hogy az egész világon hirdesse a magyar génusz halhatatlanságát. A költészet is olyan, mint az egész élet. Új formák jönnek, új eszközök, új módszerek, de a régiak sem halnak meg, néha háttérbe kerülnek s a rájuk való visszaemlékezés eltölt bennünket harmoniájuk édes-bús hangulatával. A gerjeszegi kis nevelő-poéta alkotása, a *Pókainé*, a magyar költészet egyik legmegragadóbb emléke, amely Erdély életének, Erdély történetének egy bús epizódját a költészet halhatatlan eszközeivel az örök emlékezés fényességébe emelte fel.